

Νίκος Παυλάτος
Nikos Pavlatos

Περί του υποκειμένου της επιθυμίας στο όνειρο και στη φαντασίωση Propos sur le sujet du désir dans le rêve et dans le fantasme

«Το βαθύ νόημα των ονείρων είναι το σκοτάδι. Οι ιδέες τους εκφράζονται με άλλα όνειρα.»

Κατερίνα Αγγελάκη-Ρουκ, *Ποιήματα*

Ξεκινώ προτείνοντας, εν είδει προμετωπίδας της σημερινής παρουσίας, τη διατύπωση του Λακάν: «το [...] ασυνείδητο δηλαδή η επιμονή με την οποία εκδηλώνεται η επιθυμία.»¹

Στην αρχή του σεμιναρίου για την «Επιθυμία και την ερμηνεία της» υπενθυμίζει ότι ο Φρόιντ θέτει το ερώτημα εάν «μιλώντας το υποκείμενο γνωρίζει τι κάνει», και ότι η απάντηση σε αυτό είναι: όχι.² Το υποκείμενο, στην ανάλυση, ομιλεί, ονειρεύεται, ξεστρατίζει στο γλωσσικό ολίσθημα, την παραπραξία, παραπονιέται για εκείνο που δεν πάει καλά, και προσεγγίζει την θεμελιακή του φαντασίωση που είναι «Ο τελικός όρος της επιθυμίας, το αίτιο της»³.

Μια αναλυόμενη μιλώντας πρώτα για τη κριτική ενός συναδέλφου της και αμέσως μετά για μια συναυλία όπου πέρασε καλά λέει: «Μου κάνει κριτική για το πώς στέκομαι, ότι είμαι ανοργάνωτη, δεν έχω ικανότητες. Δεν μπορώ να καταλάβω τι θέλει από μένα. Παντού το ίδιο. Ζω κάτι αρνητικό χωρίς λόγο. Είμαι τυχερή που μου δίνεται μια ευκαιρία [η συναυλία] κι εγώ δεν είμαι αντάξια των περιστάσεων. Είναι πιο φυσικό από το να «το έχω». Μόνο με αναλαμπές θα πω: «δεν τα πήγα και τόσο άσχημα» και βρίσκω κάτι για να πω: «έχει πολύ δίκιο να μου μιλάει έτσι». Υπάρχει μια κατάσταση κι εγώ ψάχνω να το κάνω κάτι άλλο, αρνητικό. Είναι κάτι το τεχνητό».

¹ Από την ομιλία του Télévision που κυκλοφορεί και στο διαδίκτυο, *Autres Écrits*, σ. 514, éd. du Seuil, Paris.

² J. Lacan, *Le désir et son interprétation* – La Martinière, Παρίσι, 2013, σ. 47.

³ J. Lacan, *Le séminaire, livre VI, Le désir et son interprétation*, Éditions de La Martinière et Le Champ Freudien, Παρίσι 2013, σ. 367.

Γνωρίζει το υποκείμενο με τι μιλά; Όχι απαντά ο Φρόιντ. Υπάρχει κάτι το φυσικό, μια εν δυνάμει αρμονία ανάμεσα στο υποκείμενο και το αντικείμενο; Όχι απαντά ο Λακάν.

Η αναλύομενη συναντά στο λόγο του Άλλου ένα αρνητικό που την ορίζει και όπου επιμένει να αναγνωρίζει τον εαυτό της, αρνητικό που συνεχώς φέρνει μπροστά της. Αναρωτιέται με τρέμουλο: «Τι θέλει από μένα;» Η απογοήτευση του Άλλου είναι δεδομένη. Το άγχος κυριαρχεί. Προετοιμάζει πάντα τον εαυτό της για το χειρότερο. Θέλει να βρει τι θέλει ο Άλλος και αυτό που θέλει, θα πει συχνά, είναι « να είμαι κάπως ». Αυτό ακριβώς είναι που εκείνη δεν θέλει. Παραθέτω εδώ μία διατύπωση του Λακάν από το σεμινάριο επάνω στα *Μορφώματα του Ασυνειδήτου*⁴ : «Το υποκείμενο αναρωτιέται εάν είναι ή δεν είναι αυτό που είναι η επιθυμία του Άλλου»⁵. Όπως λέει η αναλύομενη «είναι πιο φυσικό από το να το έχω». Είναι ίσως μια καίρια ερμηνεία.

«Μου δίνεται μια ευκαιρία κι εγώ δεν είμαι αντάξια των περιστάσεων»: η συνάντηση δεν μπορεί παρά να είναι ατυχής. Στη συνάντηση με το αντικείμενο παρεμβάλλεται το σημαίνον και η συνάντηση είναι πάντα, («παντού το ίδιο» λέει), αποτυχημένη. Το υποκείμενο κρέμεται από τον κριτικό λόγο του Άλλου και, φυσικά, τον προκαλεί με κάθε τρόπο. Θα λέγαμε ότι, θυμίζω την διατύπωση του Φρόιντ από την ανάλυση του ονείρου της «Ωραίας κρεοπώλισσας», «[...] Είναι αναγκασμένη να δημιουργήσει στη ζωή της μια ανεκπλήρωτη επιθυμία»⁶. Ο Λακάν σχολιάζει αυτή την ανάλυση γράφοντας ότι «εδώ είναι η ίδια το εμπόδιο...η απόλαυση της είναι να εμποδίσει την επιθυμία [...] να εμποδίσει την ικανοποίησή της για να παραμείνει η ίδια ως το διακύβευμα της»⁷. Όπως επισημαίνει η αναλύομενη «είναι κάτι το τεχνητό».

Στο κείμενο του Λακάν με τίτλο **Ανατροπή του υποκειμένου και διαλεκτική της επιθυμίας στο φροϊδικό ασυνείδητο** διαβάζουμε ότι: « [Το ερώτημα της επιθυμίας του Άλλου] κάνει στο υποκείμενο τη χάρη να σκοντάφτει στο ερώτημα της ουσίας του στο βαθμό που δεν μπορεί να παραγνωρίσει ότι αυτό που επιθυμεί του παρουσιάζεται ως αυτό που δεν

⁴ J. Lacan, *Les Formations de l'Inconscient*, διάλεξη, Éd. du Seuil, 1998, Συνεδρία της 11-6-1958.

⁵ J. Lacan, *Les Formations de l'Inconscient*, Éd. du Seuil, Paris, 1998, διάλεξη της 11-6-1958.

⁶ Σίγκμουντ Φρόιντ *Η ερμηνεία των ονείρων*, Επίκουρος, Αθήνα, 2013, σ. 147.

⁷ J. Lacan, *Le désir et son interprétation*, ό.π., σ. 505.

θέλει[...]»⁸. Πρόκειται, όπως λέει το κείμενο στη συνέχεια, για τη «μορφή της άρνησης»⁹ ως ουσιαστική δομή της σημαίνουσας άρθρωσης και εκεί ανιχνεύεται στο λόγο, όταν εμφανίζεται, «με αναλαμπές» λέει η αναλυόμενη, η ασυνείδητη επιθυμία.

Στο σεμινάριο για τη επιθυμία ο Λακάν θέτει εξ αρχής τη λογική της θεμελιακής φαντασίωσης. Μπροστά στο χάσμα που ανοίγει μπροστά του μέσα στη γλώσσα όπου τίποτα δεν εγγυάται την αλήθεια της σημασιότητας [signifiante] στον Άλλο, «δεν υπάρχει καμιά εγγύηση της αλήθειας παρά η καλή πίστη του Άλλου»¹⁰, το υποκείμενο παραπαίει : το διακύβευμα του ευνουχισμού είναι ο ναρκισσισμός του. Ανασύρει τότε ως στήριγμα από την παιδική ηλικία ένα φαντασιακό αντικείμενο, το αντικείμενο *a* εικόνα του ιδίου του σώματος ή εικόνα του ομοίου, του άλλου¹¹. Εικόνα που προέρχεται από τη συγκρότηση του εγώ ως φαντασιακού μορφώματος στο στάδιο του καθρέφτη και με την οποία συντάσσει τη θεμελιακή φαντασίωση για να στηρίξει την επιθυμία του, για να σταθεί, μέσα στο άγχος, έναντι του αινίγματος της επιθυμίας του Άλλου : «Αμύνεται με το εγώ του».¹² Στην πορεία του σεμιναρίου, από την επεξεργασία του αντικειμένου *a* προκύπτει η μορφή της τομής. Το αντικείμενο προσεγγίζεται πλέον από την πλευρά του πραγματικού, γίνεται : «αυτό το υπόλοιπο όπου το ίδιο το υποκείμενο δίνει τα λύτρα και έρχεται να αναπληρώσει το έλλειμμα στο επίπεδο του Άλλου του σημαίνοντος που του απαντά».¹³

Όμως, σε ένα πρώτο χρόνο, ο Λακάν στρέφεται στο όνειρο και στην ερμηνεία του εντοπίζοντας εκεί τις θεμελιώδεις διακρίσεις εκφοράς και εκφερόμενου, αιτήματος και επιθυμίας, υποκειμένου του λόγου και υποκειμένου του ασυνειδήτου. Συνεχίζει την επεξεργασία που κάνει ο Φρόιντ στην *Ερμηνεία των ονείρων* όταν τονίζει « τη σημασία εκείνου που είναι σταθερά αναγκαίο στη συγκριτική μελέτη πολλών ψυχικών λειτουργιών»¹⁴, δηλαδή, αυτού που αποκαλεί το « το κανονικό οικοδόμημα του ψυχικού μας μηχανισμού »¹⁵ που συχνά παραγνωρίζεται και που

⁸ J. Lacan, *Écrits*, « Subversion du sujet et dialectique du désir dans l'inconscient freudien », Éd. du Seuil, Παρίσι, 1966, σ. 815.

⁹ Στο ίδιο.

¹⁰ J. Lacan, *Le désir et son interprétation*, ό.π., σ 468.

¹¹ J. Lacan, *Le désir et son interprétation*, ό.π., σ 260.

¹² Στο ίδιο, σ. 29.

¹³ Στο ίδιο, σ. 446.

¹⁴ Σ. Φρόιντ, *Η ερμηνεία των ονείρων*, Αθήνα, 2013, Επίκουρος, σ. 460.

¹⁵ Στο ίδιο, σ. 525.

ανιχνεύεται στα όνειρα, στην παραπραξία, το ευφυολόγημα, το γλωσσικό ολίσθημα και στο σύμπτωμα των οποίων ο σχηματισμός είναι ομόλογος με αυτόν του ονείρου. Παραθέτω εν είδει σημείων αναφοράς κάποιες φράσεις του Φρόιντ. «[Το όνειρο δεν είναι παρά μια ιδιαίτερη μορφή σκέψης]... ο σκοπός του είναι η ικανοποίηση των ακατάλυτων παιδικών επιθυμιών»¹⁶. Αυτό το αρθρώνει ρητά με το ρόλο της φαντασίωσης στο σχηματισμό του ονείρου : «Οι ασυνείδητες φαντασιώσεις έχουν τη μεγαλύτερη συμμετοχή στη διαμόρφωση των ονειρικών ιδεών»¹⁷.

Ο Λακάν ανιχνεύει τις διαδρομές του υποκειμένου στη δομή του σημαίνοντος συνεχίζοντας την επεξεργασία των ασυνείδητων ψυχικών διαδικασιών μέσω της ερμηνείας ενός ονείρου που έχει χαρακτήρα παραδείγματος.

Το κείμενο του Φρόιντ είναι το ακόλουθο: «Ένας άντρας, αφού περιποιήθηκε τον άρρωστο πατέρα του και ύστερα υπέφερε πολύ εξαιτίας του θανάτου του, είδε ύστερα από ένα διάστημα το εξής ανόητο όνειρο: *Ο πατέρας του ήταν και πάλι στη ζωή και μιλούσε μαζί του όπως πάντα, αλλά (το περίεργο ήταν ότι) εντούτοις είχε πεθάνει και απλώς δεν το γνώριζε*. Για να γίνει κατανοητό, πρέπει μετά το «εντούτοις είχε πεθάνει» να προσθέσουμε: *σύμφωνα με την επιθυμία του ονειρευόμενου*, και μετά το «δεν γνώριζε» να ολοκληρώσουμε : ότι ο ονειρευόμενος είχε αυτή την επιθυμία. Κατά τη διάρκεια της περίθαλψης του ασθενούς ο γιός είχε ευχηθεί το θάνατο του πατέρα του, δηλαδή κατά βάθος είχε τη φιλεύσπλαχνη σκέψη ότι θα ήταν καλύτερα να ερχόταν ο θάνατος και να απάλλασσε επιτέλους τον πατέρα του από αυτά τα βάσανα. Στο πένθος του μετά το θάνατο ακόμη και αυτή η επιθυμία της συμπόνιας μετατράπηκε σε μομφή κατά του εαυτού, λες και με αυτή συνέβαλε πράγματι στη συντόμευση της ζωής του ασθενούς. Με την αφύπνιση των πρώιμων παιδικών συναισθημάτων για τον πατέρα στάθηκε δυνατόν αυτή η μομφή να εκφρασθεί σαν όνειρο, αλλά ακριβώς λόγω της τεράστιας αντίθεσης μεταξύ του εναύσματος του ονείρου και της ονειρικής ιδέας αυτό το όνειρο δεν μπορούσε παρά να αποβεί παράλογο».¹⁸

Ο Λακάν παρατηρεί ότι ο Φρόιντ πραγματεύεται το αίνιγμα του ονείρου μέσω του σημαίνοντος εισάγοντας δυο φράσεις στο κείμενο του ονείρου την: «σύμφωνα με την επιθυμία του ονειρευόμενου» και, στο τέλος, ότι : «ο ονειρευόμενος είχε αυτή την επιθυμία». Από την πρώτη φράση, το

¹⁶ Στο ίδιο, σ. 483.

¹⁷ Στο ίδιο, σ. 512.

¹⁸ Στο ίδιο, σ. 376-377.

«σύμφωνα με την επιθυμία του ονειρευόμενου» ο Λακάν, απομονώνει στη δική του ανάπτυξη το «σύμφωνα με» δηλαδή τον σύνδεσμο που, στις πρωτογενείς διαδικασίες απαλείφεται¹⁹ και που επαναφέρει ο Φρόιντ αποκωδικοποιώντας εκείνο που η επεξεργασία των ονειρικών ιδεών μετέτρεψε σε κείμενο του ονείρου.

Ο σύνδεσμος «σύμφωνα με» σημαίνει : σύμφωνα με αυτό που προηγείται στη φράση, το «είχε πεθάνει». Επανεισαγόμενος επανέρχεται στη θέση του, εκεί όπου είχε μείνει ένα κενό λόγω της απόθησης της παιδικής επιθυμίας θανάτου. Είναι ένα σημαίνον κενό νοήματος λέει ο Λακάν, ένα μηδέν. Φέρει αυτό και μόνο όλο το βάρος της απόθησης [...] που δεν είναι η απόθηση κάποιου πλήρους στοιχείου [...] αλλά η έκθλιψη ενός σημαίνοντος απλά και μόνο [...] και που σηματοδοτεί τη συμφωνία ή την διαφωνία ανάμεσα σε αυτό που είναι στο εκφερόμενο και σε αυτό που έγκειται στις αναγκαιότητες της εκφοράς»²⁰. Δηλαδή ανάμεσα από τη μια στο εκφερόμενο που συναντάμε εν μέρει στο «είχε πεθάνει» και από την άλλη στην εκφορά, την ασυνείδητη διάσταση του λόγου όπου το σημαίνον, ο εκπρόσωπος της παράστασης με όρους Φρόιντ, έχει απωθηθεί. Η ερμηνεία συνίσταται σε αυτή την αποκατάσταση εκείνου που στην κυριολεξία καταχωνιάστηκε [unterdrückt], έχει την πιο στενή σχέση με τη διαγραφή του υποκειμένου και εισάγει μια ασυνέχεια στο είναι του.

Κατά δεύτερο λόγο ο Λακάν επεξεργάζεται το «δεν το γνώριζε» [ότι είναι νεκρός] που υπάρχει επίσης στο ίδιο το κείμενο του ονείρου. Εκεί στηρίζει την ερμηνεία της επιθυμίας, πέραν της ιδιπόδειας ευχής θανάτου, γιατί εκεί «εμπλέκεται η πιο βαθιά διάσταση του υποκειμένου, πηγαιίνει στο βάθος της δομής του, και γνωρίζουμε ότι εδώ, αυτή είναι αμφίσημη»²¹. Είναι το εγγενές στο σημαίνον παράδοξο: «Το να πεις για κάποιον ‘είναι νεκρός’... «τον διατηρεί μέσα στο είναι... δεν υπάρχει συμβολική διατύπωση του νεκρού όντος που, κατά κάποιον τρόπο, να μην το κάνει αθάνατο. Περί αυτού πρόκειται στο όνειρο»²². Είναι η συμβολική λειτουργία της γλώσσας. Εδώ ο Λακάν, που επιμένει στο σημείο αυτό, φαίνεται να αναφέρεται στην εκφορά του λόγου ως σε μια πράξη τελετουργικής

¹⁹ «(Στο όνειρο) τα γλωσσικά μέσα που εκφράζουν και τις πιο λεπτές αναφορές της σκέψης, οι σύνδεσμοι, οι προθέσεις, οι αλλαγές στην κλίση ρημάτων και ονομάτων αφαιρούνται, γιατί λείπουν και τα μέσα έκφρασης τους», Σ. Φρόιντ, *Νέα σειρά παραδόσεων για την εισαγωγή στη ψυχανάλυση*, Εκδ. Επίκουρος, σ. 22.

²⁰ J. Lacan, *Le désir et son interprétation*, ό.π., σ. 118.

²¹ Στο ίδιο, σ. 141.

²² Στο ίδιο, σ. 142.

αποδοχής που διατηρεί τη μνήμη του νεκρού επικυρώνοντας το γεγονός του θανάτου. Η πράξη της ομιλίας, η εκφορά του ονείρου, υποκειμενοποιεί το αδιανόητο του θανάτου.

“Όμως, η τελική θέση του Λακάν είναι η έμφαση στο «δεν το γνώριζε» γιατί, καθιστά τον άλλο ελλιπή τοποθετώντας τον στην άγνοια, εκεί είναι η καθεαυτό «υποκειμενική υποτίμηση»²³ του άλλου. «Όχι μόνο ο άλλος δεν ξέρει ότι είναι νεκρός αλλά, θα λέγαμε, τελικά, δεν πρέπει να του το πεις»²⁴. Από τη θέση αυτή ο ονειρευόμενος μιλώντας για την οδύνη του αναλαμβάνει τον πόνο της ύπαρξης, τον παραλογισμό του πόνου, όταν έχει χαθεί από την ζωή κάθε επιθυμία κάτι που υπέθετε για τον πατέρα του. Καταλογίζοντας όμως κατά παράλογο τρόπο αυτή την άγνοια στον άλλο, σε αυτή την εικόνα, αυτή την οπτασία που επαναλαμβάνόμενα τον επισκέπτεται στον ύπνο του, συγκαλύπτει τον πόνο για το δικό του θάνατο, τώρα που δεν είναι πια στη ζωή ο πατέρας του σαν ασπίδα και ο ευνουχισμός αγγίζει τον ίδιο.

Εκεί εντοπίζεται η επιθυμία του υποκειμένου, αυτό είναι η πραγματική κινητήρια δύναμη του ονείρου.

Δεν είναι, η αφάνιση αυτή, με την έννοια που ο Λακάν χρησιμοποιεί τον όρο του Jones, παρά το πιάσιμο του υποκειμένου στη γλώσσα, η αδυναμία του να ξεφύγει από τη υποταγή του στο σημαίνον, στην αλυσίδα των σημαινόντων. Και εκεί βρίσκεται το βαθύτερο νόημα της έκθλιψης του «σύμφωνα με». Το υποκείμενο ανασύρει την παιδική οιδιπόδεια επιθυμία και την τοποθετεί ανάμεσα στον εαυτό του και τον τρόπο του ευνουχισμού²⁵ τον οποίον αποδίδει στον άλλον, αυτή την αχαμνή οπτασία που ξαναφέρει μπροστά του αλλά τίποτα ουσιαστικό δεν μπορεί να της πει, τόσο ίδια με τα «αμενηνά κάρηνα» της Νέκυιας του Ομήρου που συγκαλούνται από τον κόσμο των νεκρών. Είναι μια φαντασίωση ονείρου λέει ο Λακάν που το υποκείμενο του ασυνειδήτου συντάσσει για να στηριχθεί εκεί που η συνάντηση του με τη γλώσσα το σπρώχνει μέσα «στη νύχτα του τραυματισμού».

Το «είχε πεθάνει και απλώς δεν το γνώριζε» αφορά το ίδιο το υποκείμενο ως ομιλούν, υποκείμενο της εκφοράς, το διαιρεμένο υποκείμενο που είναι αντιμέτωπο με το θάνατο ως θεμελιώδες χαρακτηριστικό της φύσης του σημαίνοντος.

²³ Στο ίδιο, σ. 142.

²⁴ Στο ίδιο, σ. 143.

²⁵ Στο ίδιο, σ. 144.

Είναι μια κεντρική θέση του σεμιναρίου για την επιθυμία.

Προτείνω την εξής υπόθεση που απορρέει από όσα προηγούνται. Σχηματίζοντας την επιθυμία θανάτου για τον πατέρα, η οποία, είναι κάτι το τραυματικό αφού υλοποιείται με τον θάνατό του στην πραγματικότητα, το σημαίνον αυτής της επιθυμίας αφανίζει το υποκείμενο που λόγω της επιθυμίας αυτής είναι προορισμένο για το θάνατο. Η ταύτιση με τον πατέρα είναι μια όψη αυτής της απονέκρωσης.²⁶ Και είναι η διεργασία της εμπλοκής στο σημαίνον, που η ερμηνεία πρέπει να αναδείξει, που θα μπορούσε να οδηγήσει στον συμβολικό αποχωρισμό. Τον τελικό αποχαιρετισμό ως τομή; Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι αυτή είναι η λειτουργία που προσπαθεί να επιτελέσει το επαναλαμβανόμενο όνειρο του γιου. Είναι ένα όνειρο που θυμίζει πολύ τη δεξίωση, την επίσκεψη του νεκρού που απεικονίζεται στις επιτύμβιες στήλες στα νεκροταφεία της κλασσικής περιόδου στην αρχαία Ελλάδα.

Ένα άλλο ερώτημα που προκύπτει από την ανάπτυξη που κάνει ο Λακάν είναι το εξής: Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι στο όνειρο η οιδιπόδεια φαντασίωση της κατοπτρικής αντιπαράθεσης με τον πατέρα ως αντίζηλο τοποθετείται στο επίπεδο του Wünsch, της ευχής; Στο επίπεδο αυτό ο ονειρευόμενος θριαμβεύει. Είναι εν κατακλείδι μια άμυνα έναντι της θεμελιακής φαντασίωσης ως στηρίγματος της ασυνείδητης επιθυμίας. Σύμφωνα με την επιθυμία αυτή το διαιρεμένο υποκείμενο της ομιλίας, συντάσσει το αντικείμενο *a* ως σημείο αναφοράς απέναντι στο ερώτημα της επιθυμίας του Άλλου. Έτσι γίνεται καλύτερα κατανοητή η παρατήρηση ότι το όνειρο δεν μας δίνει τη θεμελιακή φαντασίωση, δηλαδή ότι «το κρυφό νόημα της ευχής [...] δεν το γνωρίζουμε παρά από την ίδια την αναλυτική εμπειρία»²⁷. Ο Λακάν διατυπώνει ως ακολούθως τη λογική της θεμελιακής φαντασίωσης: «Το υποκείμενο, στο βαθμό που είναι διαγραμμαμένο, καταργημένο, έχει εξαλειφθεί από τη δράση του σημαίνοντος, βρίσκει το στηρίγμα του στον άλλο, που είναι εκείνο που, για το ομιλούν υποκείμενο, ορίζει το αντικείμενο ως τέτοιο».²⁸

Η αναλύμενη για τη οποία θα σας μιλήσω τώρα φέρνει, με δισταγμό, σχεδόν χωρίς να το θέλει, ένα όνειρο που χαρακτηρίζει παράξενο. Η ζωή της επιβαρύνθηκε ιδιαίτερα από την έγνοια και τη φροντίδα που προσέφερε

²⁶ Λαμβάνω υπ' όψη μου εδώ ένα σχόλιο του Γιώργου Αρχαύλη από μια πρόσφατη συζήτηση στα πλαίσια των εργασιών των Ψυχαναλυτικών Σεμιναρίων.

²⁷ J. Lacan, *Le désir et son interprétation*, ό.π., σ. 117.

²⁸ Στο ίδιο, σ. 119.

στον βαριά άρρωστο και στη συνέχεια κατάκοιτο πατέρα της από την ηλικία των 12 ετών και μετά, μέχρι τον πρόσφατο θάνατο του δυο δεκαετίες μετά. Συνέβαλλαν σε αυτό ιδιαίτερα και οι προτροπές της μητέρας της που της έλεγε όταν της ζητούσε να τα αφήσει όλα για να φροντίσει τον κατάκοιτο πατέρα της: «Δεν το κάνεις για μένα το κάνεις για τον πατέρα σου». Η έλευση του θανάτου της φαινόταν κάτι το αδιανόητο, το εξαιρετικά επώδυνο πένθος το ζει σαν άδειασμα κάθε νοήματος, αρνιόταν μέχρι την τελευταία στιγμή να δεχτεί ότι πλησίαζε το τέλος του, δεν έβλεπε την ασθένεια του σαν μέρος της ζωής του. Διασχίζει ένα πολύ επώδυνο πένθος, κυριαρχεί η αίσθηση του κενού.

Το όνειρο: «Έρχεται ο μπαμπάς μου. Είναι πιο παχουλός από ότι ήτανε, δεν έχει πια τα σωληνάκια της γαστροστομίας, τους ορούς. Είναι εκεί και η μητέρα μου, κάπου πίσω. Του λέω: «σ' αγαπάω πάρα πολύ, είσαι ο καλύτερος μπαμπάς του κόσμου. Δεν θα μπορούσα να ζητήσω τίποτα περισσότερο και τίποτα λιγότερο, ό,τι ευκαιρίες κι αν δίνονταν τον ίδιο θα διάλεγα''. Ήθελα να του τα πω πολύ γρήγορα, ήξερα πως θα ξαναχαθεί. Σκεφτόμουν, αφού είναι εδώ ποιος είναι εκεί [στον τάφο,] αλλά τι με νοιάζει αφού έχω τον μπαμπά μου. Φαίνεται ταλαιπωρημένος. Τον βάζω να καθίσει. Η μητέρα μου δεν είναι πια εκεί. Ο αδελφός μου είναι στο δεύτερο πάτωμα. Όταν λέω να τους φωνάξω, και την αδελφή μου, λέει όχι γιατί θα ανάψουν τα φώτα. Βιάζομαι να του τα πω ξέρω πως είναι για λίγο». Σχολιάζει: «Μπορεί να είναι αυτό που πιστεύω ότι μόνο εγώ μπορώ να τον βοηθήσω, να τον ανακουφίσω. Δεν είναι αλήθεια. Και οι άλλοι είναι παιδιά του. Καταλαβαίνω ότι είναι για λίγο και θα τον ξαναχάσω. Ήταν πιο παχύς, πιο αφράτος. Ήταν καλοφαγάς. Έτσι τον είδα».

Στη συνειδητή ζωή της, η αναλυόμενη δεν θέλει να ακούει ότι ο πατέρας της είναι νεκρός. «Αυτό που δεν θέλω να ξέρω, μην μου το λέτε» θα έλεγε. «'Αγνοια που διασκορπίζεται» και «ευκαιρία που χάνεται»²⁹ γράφει ο Λακάν σχετικά με το όνειρο για το οποίο μιλούσα προηγουμένως και οι διατυπώσεις αυτές φαίνεται να ταιριάζουν και εδώ. Η αναλυόμενη είναι σαν να λέει: «Το γνωρίζω καλά και, εάν το πω, εκείνος θα διασκορπιστεί». Το όνειρο φέρει την άρση της άρνησης που το υποκείμενο προτάσσει και που είναι η θέση του: «δεν θέλω να γνωρίζω τίποτα γι' αυτό». Ο πατέρας προσκαλείται σαν σύμφωνος με την ευχή της. Το λέει κι εκείνος δεν πρέπει να έρθουν οι άλλοι γιατί «θα ανάψουν τα φώτα». Η

²⁹ J. Lacan, « Subversion du sujet et dialectique du désir dans l'inconscient freudien », in *Écrits*, Éd. du Seuil, Paris 1966, σ. 801.

ευχή θα ήταν η ακόλουθη: «Πράγματι, θέλει να είναι μόνος μαζί μου, αλίμονο είναι για λίγο, πώς να βρω τα λόγια που θα τον κρατήσουν κοντά μου; » Γνωρίζει ότι η επανεμφάνιση, το ξαναντάμωμα, είναι για λίγο και ότι ο άλλος θα χαθεί και πάλι. Είναι μια τελευταία ευκαιρία που πασχίζει να μη χάσει.

Η παρουσία του νεκρού ως οπτασίας, ως διαφορετικού, (έχει αλλάξει όψη), υλοποιεί τη σχέση αγάπης που δεν γνωρίζει έλλειψη. Η μητέρα εξαφανίζεται και τα αδέρφια της δεν έρχονται : είναι η πλήρης εκπλήρωση της ευχής. Ο πατέρας είναι εκεί, σκιά που στηρίζει την αγάπη της αλλά σκιά που τρεμοπαίζει υπό την απειλή της αναγνώρισης του θανάτου (« άγνοια που σκορπίζει ») που η ονειρευόμενη θέτει επί σκηνης. « Αφού είναι εδώ τότε ποιος είναι εκεί, ... αλλά τι με νοιάζει;» Είναι και μια γνώση που αναιρείται αμέσως μόλις την προφέρεις. Λέει: «Θέλω τον μπαμπά μου ...ήμουν η αδυναμία του, μόνο εγώ μπορούσα να τον φροντίσω, μόνο με μένα γελούσε », είναι λόγια της από άλλες συνεδρίες. Με ένα λόγο λέει : « Είμαι η μοναδική». Εάν ο πατέρας της είναι ζωντανός ξαναβρίσκει κάτι από το είναι της, ζωτικό μέρος του είναι της που, εάν τον αποχωρισθεί αποδεχόμενη πως δεν υπάρχει πια, χάνεται μαζί του.

Τι θα την προστατεύει από το θάνατο τώρα που εκείνος δεν είναι πια; Η αναλυόμενη υποφέρει από έντονη νοσοφοβία που εκδηλώνεται με τον παραμικρό σωματικό πόνο. Το άγχος θανάτου την κατακλύζει. Το όνειρο ξεκινάει, συνεχίζει και τελειώνει με σημαίνοντα που αφορούν χαρακτηριστικά σημεία του σώματος του άλλου. «Παχουλός», « δεν έχει σωληνάκι γαστροστομίας και ορούς », «ταλαιπωρημένος», « παχύς », « αφράτος », « καλοφαγός ». Είναι πολύ φανερό νομίζω η παραπομπή στην εικόνα του σώματος, του σώματος του άλλου, που επαναφέρει και αναδιαπραγματεύεται την παιδική σχέση με τον πατέρα. Ταυτίζεται με τον πατέρα της μέσα στην ασθένεια και τον θάνατο. Το όνειρο, σαν « επιθυμία θανάτου »³⁰ φέρεται από την επιθυμία, αινιγματική μέσα στην αμφισημία της, του συμβολικού αποχωρισμού. Θα γίνει αυτός; Το θέλει και δεν το θέλει. Είναι το διακύβευμα της ανάλυσης. «Θα το ξεπεράσω ποτέ;» Αναρωτιέται.

Πως πραγματεύεται το όνειρο το πάθος της άγνοιας, συναίσθημα που μαζί με την αγάπη και το μίσος τοποθετούν το υποκείμενο απέναντι στο

³⁰ J. Lacan, *Le désir et son interprétation*, ό.π., σ. 56.

είναι;³¹ Συχνά με το παράδοξο που χαρακτηρίζει το όνειρο και υπογραμμίζει τη σύγκρουση μέσα στην επιθυμία.

Περνάω τώρα πολύ συνοπτικά στο το όνειρο του πατέρα ενός αγοριού τεσσάρων ετών που έρχεται σε ανάλυση. Οι γονείς κινητοποιήθηκαν κυρίως από τη έλλειψη ομιλίας του γιού ο οποίος εκφράζεται μόνο με κραυγές. Μου διηγείται το όνειρό του ο πατέρας μετά από κάποιους μήνες θεραπείας. Λέει ο πατέρας: «Είδα ένα όνειρο. Ο Τάκης μιλάει. Και του λέω: «Τάκη μιλάς;». Και μου λέει: 'Ναι πάντα μιλούσα αλλά δεν το καταλαβαίνατε».

Στη νεύρωση, η άρνηση είναι η διαγραφή του σημαίνοντος, «που ακυρώνει τον εαυτό του»³², στο επίπεδο της εκφοράς. Στην ψύχωση η άρνηση του σημαίνοντος έχει τη μορφή του αποκλεισμού: το υποκείμενο δεν είναι διαιρεμένο αλλά αποκλεισμένο από τη σημαίνουσα τάξη, δεν μπορεί να συγκροτήσει φαντασίωση, να πιαστεί από ένα αντικείμενο, εικόνα του εαυτού ή του άλλου η οποία προέρχεται από τα «εμβλήματα», τα σημεία της πρωταρχικής ταύτισης με τη μητέρα³³.

Εδώ το όνειρο εκπληρώνει μια ευχή που είναι ταυτόχρονα και επιθυμία του πατέρα για το γιό. Αναλαμβάνει ο πατέρας το να μην καταλαβαίνει, την άγνοια του, αναλαμβάνει τον ευνουχισμό του. Είναι ελλιπής. Δεν γνωρίζει για το παιδί του ότι εκείνο μιλά ενώ η πραγματικότητα είναι ότι το παιδί του δεν μιλά επειδή έχει παραμείνει στο να νομίζει ότι ο άλλος γνωρίζει τις σκέψεις του. Ο ονειρευόμενος μπαίνει σε θέση πατέρα που αναγνωρίζει το παιδί του σαν υποκείμενο του λόγου. Είναι μια πρώτη συνάντηση, κάτι που στην ιστορία του παιδιού έλειψε δραματικά. Ο Τάκης φέρει το όνομα του παππού του, πατέρα του ονειρευόμενου. Ο παππούς αυτός είχε πεθάνει μετά από ατύχημα και πολύμηνη νοσηλεία κατά την κύηση του Τάκη. Ο πατέρας του Τάκη είχε πέσει σε κατάθλιψη. Τώρα βλέπει στο όνειρο όχι την επίσκεψη του πατέρα αλλά την ψυχική γέννηση του γιού του. Είναι ίσως μέρος μιας αρχόμενης διαδικασίας αποκατάστασης της συμβολικής τάξης και μιας συνέχειας των γενεών που έχει διαρραγεί. Αυτό φαίνεται στην εξέλιξη του παιδιού του οποίου η επικοινωνία με τους άλλους αποκτά όλο και μεγαλύτερο εύρος και δείχνει λιγότερο προσκολλημένο στη μητέρα του. Ο δρόμος της ανάλυσης θα είναι μακρύς.

³¹ Στο ίδιο, σ. 172.

³² Στο ίδιο, σ. 104.

³³ Στο ίδιο, σ. 261.

«Το όνειρο είναι μια μεταφορά»³⁴: Συνδέεται στενά με μια φαντασίωση ή είναι και η κατασκευή μιας φαντασίωσης, που ο Λακάν διακρίνει από τη θεμελιακή φαντασίωση στην ανάλυση. Το όνειρο, όπως και το σύμπτωμα, προτείνει στην επιθυμία ένα προκάλυμμα, στηρίζοντας την στο χείλος της αφάνισης του υποκειμένου μέσα στη σχέση του με τη γλώσσα.

³⁴ Στο ίδιο, σ 74.